

Marija MARIĆ

PREGLED DOSADAŠNJIH REZULTATA ARHEOLOŠKOG ISKOPAVANJA U LIŠTANIMA KRAJ LIVNA

U tekstu je sažet pregled sustavnih arheoloških iskopavanja i njihovih rezultata na lokalitetu Lištani - Podvornice, kako bi se stručna javnost upoznala s tijekom dosadašnjih istraživanja koja su provedena u četiri kampanje od 2001. do 2005. god. Radi se o kompleksnom lokalitetu na kojem je zabilježen život kroz duže vremensko razdoblje u kontinuitetu od vremena rimske antike do srednjega vijeka, a neposredno se veže i uz prapovijest. Uz brojne ostatke rimskih sepulkralnih spomenika koji ukazuju na rimsku nekropolu, otkriveni su temelji ostataka ranokršćanskog kompleksa s dvije bazilike, krsnim zdencem i presvođenim grobnicama. Također, otkriveno je srednjovjekovno starohrvatsko groblje s do sada istraženih 195 grobova. Istraživanja su upotpunjena brojnim pokretnim kamenim, metalnim i staklenim nalazima, rimskog, starokršćanskog i dalmatinsko-hrvatskog stilsko-tipološkog obilježja, potvrđujući važnost i kompleksnost lokaliteta.

Lištani, selo u jugozapadnom dijelu Livanjskog polja u stručnoj literaturi se spominju kao rimsko naselje i putna stanica *mansio* Pelva na cesti Salona - Servitium.¹ Lokalitet Podvornice, također poznat i kao crkva

¹ I. BOJANOVSKI, "Pelva i Salviae, Prilog antičkoj topografiji rimske provincije Dalmacije", *Adriatica praehistorica et antiqua*, Zagreb, 1970., 503.; ISTI, "Livanjsko polje u kasnoantičko doba", *Arheološka problematika zapadne Bosne*, Sarajevo, 1983., 180.; M. ZANINOVIĆ, "Livanjsko polje u antici kao primjer delmatske zajednice", *Livanjski kraj u povijesti*, Split - Livno, 1994.; V. ČURČIĆ, "Arheološke bilješke iz Livanjskog kotara", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* (dalje: *GZM*), Sarajevo, 1909., 171; M. PETRIĆ, "Geografski i historijski pregled", *GZM*, Etnografija, n.s. 15-16/1961., Sarajevo, 1961.; K. PATSCH, "Novi i revidirani natpisi", *GZM*, 3/1894., Sarajevo, 1894., 348; *Arheološki leksikon BiH*, III, Sarajevo, 1988., 247.

sv. Ruže,² u neposrednoj je blizini kasnosrednjovjekovne nekropole sa stećcima (pokraj aktualnog katoličkog groblja) i uz padinu prapovijesne željeznodobne gradine, koja je bila u funkciji utvrde u rimsko doba.³ Sam lokalitet stručnu pozornost dobiva 1981. god. nakon zaštitnih iskopavanja prilikom rekonstrukcije, odnosno asfaltiranja puta kroz Lištane, na cesti Livno - Grahovo. Tada je slučajno otkrivena kasnoantička presvođena grobnica, pritom su uočeni i ostaci arhitekture. Zaštitna istraživanja bila su ograničena na presvođenu grobnicu (označena na lokalitetu kao kasnoantička grobnica br. 1) na kojoj je tada obavljena konzervacija svoda, a također je istražen i jedan grob iz istoga vremena.

Uzimajući u obzir sve navedene okolnosti, kao i činjenicu da se kasnoantičke presvođene grobnice nalaze u neposrednoj blizini starokršćanskog sakralnog objekta, u organizaciji Franjevačkog muzeja i galerije Gorica Livno, od 10. kolovoza do 15. rujna 2001. provedeno je sustavno arheološko istraživanje lokaliteta Podvornice.⁴

Postavljena je koordinantna mreža na osnovi kvadranta 5 x 5 m. Na samom početku istraživanja uočeno je da se lokalitet prostire s obje strane ceste, tj. prilikom asfaltiranja 1981. god. lokalitet je presječen i dijelom uništen. U razgovoru s mještanima saznali smo da je prije 40-ak godina makadamska cesta išla ispod lokaliteta, nakon čega je zbog obilne vode preusmjerena. Na sjevernom dijelu lokaliteta (sjeverna strana uz cestu u smjeru Grahova) uz ranije otkrivenu presvođenu grobnicu otkriven je dio temelja arhitekture za koje smo pretpostavili da pripadaju ranokršćanskoj bazilici, kao i segment temelja zida koji bi mogao pripadati nešto ranijoj građevini. Sačuvan je i mali segment podnice od nabijenog pijeska i žbuke.

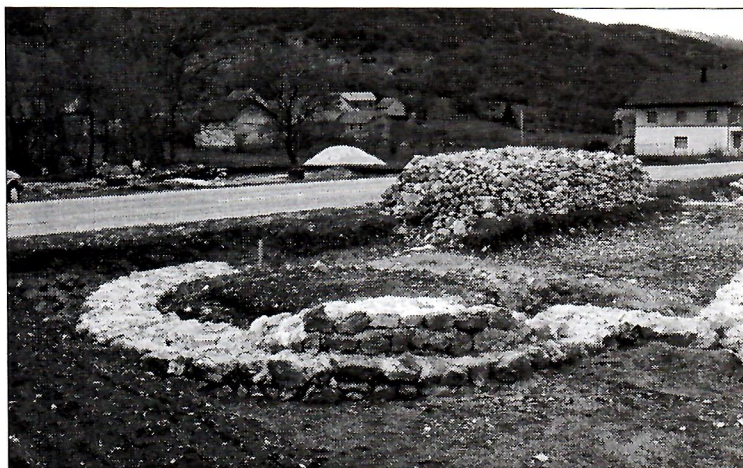
Vrijednu arheološku građu predstavljali su nalazi pokretnih kamenih spomenika razasuti na istraženoj površini sjevernog dijela lokaliteta. Radi se o rimskim antičkim sepulkralnim spomenicima. Također, nađeni su ulomci profiliranih rubova oltarne mramorne menze što je uz presvođenu grobnicu bio važan element koji je ukazivao na postojanje starokršćanske bazilike.

² *Arheološki leksikon BiH*, III. Sarajevo, 1988., 236.; V. ATANACKOVIĆ - SALČIĆ, "Lištani kod Livna, antička grobnica na svod s memorijom", *Arheološki pregled* 25, Beograd - Ljubljana 1986., 44.

³ *Arheološki leksikon...*, 239 (22.77).

⁴ Uz autoricu teksta u iskopavanju je sudjelovao arheolog Darko Periša.

Nakon važnih rezultata prve kampanje arheološkog iskopavanja provedena je i druga kampanja, od 1. srpnja do 22. kolovoza 2003.⁵ Iskopavanja su se nastavila na ranije utvrđen koordinantni mrežni sustav. Otkriven je dio temelja zida koji se u pravcu istoka nastavlja na ranije otkrivene temelje sjevernog zida ranokršćanske bazilike. Također, otkriveni su temelji središnje polukružne apsida skupa s temeljnom stopom (sl. 1), kao i temelji manje bočne sjeverne polukružne apsida. Na osnovi navedenih elemenata uz činjenicu da je taj dio još uvijek nepotpuno istražen, kao i to da je asfaltirana cesta najvjerojatnije presjekla južni dio bazilike, mogli smo samo pretpostavljati da se radi o bazilici s bočnim prostorijama, pri čemu se nameću brojna pitanja posebno što se tiče južnog dijela bazilike.

Sl. 1. *Apsida sjeverne bazilike nakon konzervacije.*

Širenjem sonde na južnom dijelu lokaliteta (nasuprotna južna strana uz cestu) također su otkriveni temelji arhitekture i to već ispod tankog sloja recentnog humusa. Svakako je najznačajnije otkriće ranokršćanskog krsnog zdenca (sl. 2), posebno ako se uzme u obzir da je to prvi do sada otkriveni krsni zdenac na području Livanjskog polja. Dobro je sačuvan, ovalnog je oblika s tri stepenice na istočnoj strani i jednoj sačuvanoj na zapadnoj strani, koja je djelomično uništena naknadnim srednjovjekovnim ukopima. Unutrašnjost zdenca obložena je hidrauličnom žbukom, a na

⁵ U iskopavanju su još sudjelovali arheolozi Angela Babić, Mirela Kujundžić i Ljubomir Gudelj.

samom dnu nađeni su ulomci staklenih posuda. Rekonstruirane su dvije posude, jedna veća u formi pehara i jedna zdjelica svjetiljka ("lumin") s tri ručice za vješanje. Također, na lokalitetu je nađena rimska stela, gotovo u cijelosti sačuvana: rubni pojas je ukrašen arhitektonskim motivom tordiranog stupa i vegetabilnom bordurom, u središnjem polju je natpis. Zanimljivo je da je stela u kasnijem razdoblju bila u sekundarnoj funkciji, najvjerojatnije kao podnožje oltarne menze na što nas upućuju pravilna udubljenja na ukrašenoj površini stele, po svoj prilici udubljenja za nosače. I u ovoj kampanji nađeno je više mramornih ulomaka oltarne menze, a neposredno uz apsidu nađena su dva veća dijela menze izrađene od muljike, na osnovi čega smo zaključili da na lokalitetu imamo dvije oltarne menze.

Sl. 2. Ranokršćanski krsni zdenac.

U razdoblju od 17. kolovoza do 2. listopada 2004. provedena je treća kampanja arheoloških iskopavanja, koja smo usmjerili na prostor oko krsnog zdenca.⁶ Relativna udaljenost zdenca od otkrivenih temelja bazilike u sjevernom dijelu lokaliteta i smještaj u odnosu na njih upozorilo nas je na mogućnost postojanja još jedne bazilike. Tijek iskopavanja uskoro je potvrdio točnost te pretpostavke. Na prostoru nekropole otkriveni su

⁶ Od arheologa također su sudjelovali Angela Babić, Branka Milošević i Rozana Ivković, a u konzervaciji i Ljubomir Gudelj.

temelji polukružne apside skupa s temeljima subsele, također su otkriveni temelji južnog zida bazilike. U unutrašnjosti apside sačuvan je dio popločane podnice uz upotrebu žbuke, a segment podnice sačuvan je i u naosu. Južno od apside prislonjena uz južni zid, otkrivena je presvođena grobnica zatečena bez svoda, koji je urušen naknadnim srednjovjekovnim ukopima koji se i međusobno preslojavaju. Grobnica (br. 2) je orijentirana u pravcu istok - zapad, zidana je od običnog kamena, iznutra ožbukana. Dvije kline su uzidane sa strane i ožbukane, ulazna ploča od muljike je polegnuta, a ispred je pretprostor koji se trapezoidno širi. U grobnici nije bilo priloga, nađeno je tek nešto dislociranih kostiju što govori o njezinom rušenju i pljačkanju u kasnijem razdoblju. Grobnica je dio arhitektonskog kompleksa bazilike, građene su najvjerojatnije istodobno.

S obzirom na položaj ranije otkrivenog krsnoga zdenca sada je jasno da se nalazio u sklopu sjeverne prostorije novootkrivene ranokršćanske bazilike, koju ćemo dalje označavati kao južnu baziliku. Veliki dio arhitektonskih ostataka uništen je kasnijim srednjovjekovnim ukopima, južni zid je na nekoliko mjesta presječen grobovima, a sjevernoga uopće i ne nalazimo, ipak na osnovi sačuvanih elemenata jasno je da se radi o bazilici s polukružnom apsidom, krsnim zdencem u sjevernoj prostoriji i presvođenom grobnicom uz južni zid. Ulazni prostor ili narteks još nije definiran, ali s obzirom na dimenzije otkrivenih elemenata radi se o većem sakralnom objektu.

U razdoblju od 27. lipnja do 5. kolovoza 2005. provedena je četvrta faza iskopavanja, koja nam je potvrdila neke ranije pretpostavke, ali i donijela neočekivane rezultate.⁷ S pretpostavkom da je sjeverna bazilika tipa s bočnim aneksima nastavili smo s iskopavanjima uz njezinu sjevernu stranu i zapadno odranije otkrivene bočne apside. Ubrzo se pokazalo da su ispod nasipa smeđe zemlje pomiješane s većom količinom sitnoga neobrađenog kamenja (s okolnih oranica) temelji pravokutne prostorije kojoj je pripadala sjeverna bočna apside. Nakon skidanja površinskog sloja u apside otkriven je segment podnice, u presjeku se vidi da je podnica od nabijenog kamenja pomiješanog sa žbukom, iznad čega je novi sloj žbuke. U novootkrivenoj prostoriji ispod nivoa podnice otkrivena je presvođena grobnica čiji je svod urušen. Dužina grobnice jednaka je dužini prostorije, građene su najvjerojatnije istodobno. Sve ukazuje na to da se radi o kompleksu grobne memorije, koja obuhvaća prostoriju s apsidom i grobnu presvođenu komoru ispod podnice (sl. 3). Kako je

⁷ Radove je vodila autorica teksta uza stalnu ili povremenu suradnju arheologa: Branke Milošević, Silvane Čobanov, Hrvoja Vuletića, Ante Jurčevića i Ljubomira Gudelja.

ulazni prostor prilično oštećen, tek fragmentarno su sačuvani dijelovi *pozzeta*, ne možemo još govoriti o načinu na koji se ulazilo u prostoriju i grobnu komoru ispod. Iz istih razloga ne možemo govoriti niti o načinu na koji su povezane memorija i glavni prostor sjeverne bazilike. Grobnica (br. 4) je zidana i ožbukana, dvije *kline* uzidane su sa strane, na njima su kosturi dislocirani urušavanjem svoda. Od sitnih nalaza u grobnici imamo ulomke koljenaste brončane spona i posebno zanimljivu okruglu sponu u čijoj je šupljij unutrašnjosti zasada nepoznat sadržaj. Na podnici apside memorije nađeno je nekoliko ulomaka oltarne menze od muljike, koji se spajaju s ranije otkrivenim ulomcima u pravokutnu menzu profiliranih rubova, gotovo u cijelosti sačuvanu. Ova otkrića daju poseban naglasak na ranokršćanski kompleks u Lištanima i nameću nam se nova pitanja vezana uz razdoblje ranoga kršćanstva u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije.

Sl. 3. *Ostatci ranokršćanske memorije (s urušenom grobnicom na svod).*

Osim kasnoantičke grobnice br. 4, otkrivene su i zidane grobnice broj 3, 5 i 6, u prostoru istočno od ranokršćanske južne bazilike i dio su kasnoantičke nekropole. Grobnica br. 3 također je bila presvođena, ali urušavanjem svoda teško je oštećena. Iznad ulaza u grobnicu, na njezinoj istočnoj strani, dva srednjovjekovna groba s arhitekturom i stećcima iznad probili su unutrašnjost grobnice pri čemu je najvjerojatnije i došlo do njezinog urušavanja. Imamo zanimljiv primjer kulturnog preslojavanja kasnoantičke nekropole i kasnosrednjovjekovnog groblja. Slabija tehnika

zidanja i posebno gruba površina zidova, uz ugaone konstrukcije kamenih greda s utorima, ukazuje na mogućnost da je unutrašnjost grobnice br. 3 bila na neki način obložena. Grobnica br. 5 konstruirana je zidanjem rimskih sepulkralnih spomenika, koju smo u prošlogodišnjoj kampanji privremeno zaštitili dok se ne istraži okolni prostor. Radi se o ulomcima urna s dekoriranim natpisnim poljima. Gotovo identični vegetabilni motivi javljaju se na svim dijelovima urna, kao i poznati motiv pravokutnika. Sačuvani su i dijelovi latinskih natpisa, u jednom slučaju vidljiva je samo grafička priprema za izdublivanje samoga natpisa, spomenik je ostao nedovršen. U unutrašnjosti na samom dnu, nađena je veća količina dislociranih kostiju. Kako ritus spaljivanja mrtvih postupno nestaje od polovice 2. i kroz 3. st., sekundarnu upotrebu urna ne možemo datirati ranije od druge polovice 4. st., a ni mnogo kasnije jer je još uvijek morala biti živa svijest o sepulkralnom karakteru spomenika. Nakon potpune tehničke dokumentacije grobnica je dekonstruirana i dijelovi urna su preneseni u Franjevački muzej Gorica - Livno. Grobnica br. 6 je zidana, bez tragova presvođivanja, u njoj je položen kostur uz kojeg je nađena željezna predica. Jedna od grobnica je površinski otkrivena, ali smo u nedostatku vremena njezino istraživanje ostavili za sljedeću kampanju.

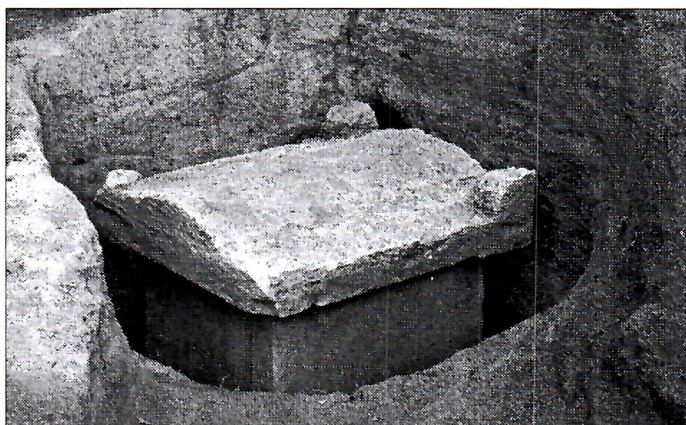
Brojnost nađenih rimskih sepulkralnih spomenika na lokalitetu od samoga početka iskopavanja indicirala je postojanje rimske nekropole. Ipak, pravu potvrdu rimske nekropole na lokalitetu dobili smo otkrićem prve u cijelosti sačuvane urne nađene *in situ*, prve na ovom lokalitetu, ali i na širem prostoru. Radi se o tipu kamene četvrtaste urne s dvoslivnim krovom, koji je u osnovi oponašao oblik kuće ili hrama, naš primjerak pripada monolitnom podtipu kamene urne čiji je središnji dio izdubljen u jednom kamenom bloku (sl. 4).⁸ Ukras izdubljenih pravokutnika već nam je poznat s ulomaka urni nađenih na ovom lokalitetu, a isto tako imali smo ga na groblju sv. Ive u Livnu⁹ i na Grepcima kraj Livna,¹⁰ podsjeća na motiv vrata podzemlja - *porta Inferi*. Poklopac je dvoslivni s akroterijama, ukrašen vegetabilnim motivima s cvjetnom rozetom u sredini kompozicije. Kako je pročelje poklopca s reljefnim ukrasom okrenuto prema zapadu, a pročelje kamenog bloka prema istoku, nameće se pitanje naknadnog otvaranja urne. Ovaj nalaz urne u gotovo intaktnim uvjetima

⁸ B. MARIJAN, "Ploče rimskih urna na Grepcima kod Livna", *VAMZ* 3. s., XXXII - XXXIII, Zagreb, 2000., 177.

⁹ M. PETRINEC - T. ŠEPAROVIĆ - B. M. VRDOLJAK, *Arheološka zbirka Franjevačkog muzeja u Livnu*, Split, 1999., 65-66 (kat. 130-131).

¹⁰ B. MARIJAN, nav. dj., 176.

mogao bi nam pomoći u daljnjim istraživanjima kod kronološke diferencijacije između dva tipa kamenih urna na Livanjskom i Duvanjskom polju, kompozitnih i monolitnih, oba u formi hrama, koje se okvirno datiraju od 1. do 3. st. Do sada se to kod nekih autora, koji su se dodirnuli te problematike, zasnivalo uglavnom na nalazima poklopaca, koji su najčešće nalaženi u cijelosti sačuvani za razliku od ostatka urne.¹¹ Dakle, pred nama su otvorene mogućnosti za daljnje proučavanje ove problematike. Situacija na terenu ukazuje na mogućnost otkrivanja dijela lokaliteta na kojem je horizont s rimskim urnama sačuvan, radi se uglavnom o prostoru izvan ranokršćanskog kompleksa. Također, činjenica da je urna smještena u jamu kružnoga oblika, može nam pomoći u tumačenju arheoloških tvorevina “jama”, njih ukupno 17, čija nam je namjena bila nepoznata. Iskopi su kružnog ili nepravilnog ovalnog oblika, zapunjeni tamnijom zemljom, ulomcima keramike, sporadičnim nalazima kostiju, žbuke, ugljena ili gara, u nekima od njih nađen je po jedan rimski novčić. Svaki iskop sa zapunom obilježili smo abecednim slovima. Obavljena je C 14 analiza uzorka drvenog ugljena¹² i analiza antropološkog materijala, od čega su nazočni samo životinjski ostaci. Preliminarna valorizacija ulomaka keramičkih posuda i rekonstruiranih posuda na osnovi njihovih oblika i fature, novčići, kao i rezultati analize C 14, upućuju na rimsko razdoblje. Također, iznad jedne od zapuna bili su temelji zida ranokršćanske arhitekture, koji su kasnije presječeni srednjovjekovnim grobom.

Sl. 4. *Rimska urna.*

¹¹ B. MARIJAN, nav. dj., 179.

¹² Analiza je obavljena u Institutu Ruder Bošković u Zagrebu.

S novim saznanjima koja imamo postoji mogućnost za pretpostavku da je veći dio tih tvorevina služio kao iskop za kamene urne, koje su u razdoblju ranoga kršćanstva razbijene kao poganske. Na to upućuju i brojni ulomci urna koje smo našli, ali također, imamo potvrdu kako su dijelovi urna korišteni u nove svrhe, kao što je slučaj kod kasnoantičke grobnice br. 5. Uz ulomke urni na lokalitetu su nađeni i brojni ulomci stela i cipusa.

Od ostalih pokretnih nalaza na prostoru cijeloga lokaliteta od početka iskopavanja nalaženi su brojni ulomci keramičkog posuđa, rimske i srednjovjekovne tipologije, uglavnom neukrašeni. Izdvaja se ulomak fokejske crvene keramike ukrašene pečatiranim motivima palminih grana. Takvi primjerci između 4. i 7. st. javljaju se na cijelom Mediteranu,¹³ a posebno nas je obradovao nalaz gornjeg dijela svjetiljke s naturalističkim reljefnim prikazom magarca, jer se radi o do sada rijetkom nalazu na Livanjskom polju. Prema stilskim obilježjima datira se u 4. do početka 5. st. Također, velik je broj ulomaka kasnoantičkih staklenih posuda. Prema obodima i dnu posuda možemo zaključiti da se radi o različitoj tipologiji posuđa: sa zaobljenim i ljevkastim obodima, dna su ravna, konkavno uvučena, zaobljena ili s nožicom. Od metalnih predmeta antičkog obilježja nađene su rimske motike, sjekira, ključevi, dijelovi brave, prstenje, ulomci kopči, pojasne predice i sitno oruđe. Od pokretnih kamenih nalaza iz ranokršćanskog razdoblja nađen je velik broj ornamentiranih fragmenata, koji su pripadali pluteju oltarne pregrade. Također, nađeni su i ulomci prozorske tranzene. Nađeni su u neposrednoj blizini apside južne bazilike. Registrirano je više ornamentalnih motiva, a tek slijedi njihovo spajanje u neku od cjelina. Ulomci mramornih stupića, od kojih je jedan s konkavno-konveksno profiliranom bazom, skupa s više ulomaka rubne profilacije oltarske menze, najvjerojatnije pripadaju oltarskoj konstrukciji. Velika usitnjenost ulomaka ukazuje na mogućnost namjernog uništavanja crkvenog namještaja.

Kompleksnost lokaliteta već je potvrđena pokretnim i nepokretnim nalazima, a to je vidljivo i iz međusobnog preslojavanja kulturnih slojeva na lokalitetu. Spomenute rimske "jame" u nekoliko su slučajeva presječene ranokršćanskom arhitekturom, ali i kasnijim srednjovjekovnim grobovima.

Naime, na južnom dijelu lokaliteta iznad temelja južne ranokršćanske bazilike tijekom iskopavanja u četiri kampanje otkriveni su grobovi starohrvatskog groblja. Ispod tankoga sloja recentnog humusa obraslog

¹³ *Salona Christiana*, Split, 1994., 266.

travom sterao se sloj svijetlog sivo-smeđeg nabijenog pijeska. Grobovi se javljaju odmah ispod recentnog humusa u sloju kompaktnog pijeska na dubini već od oko 0,40 do 0,80 m. Već prvi rezultati pokazali su da se radi o organiziranom groblju na redove (sl. 5). Ukupno je istraženo 195 grobova. Očito je da su grobovi u većem obimu uništili ostatke ranokršćanske arhitekture, čiji se nedostatak na ovom dijelu lokaliteta može objasniti gusto raspoređenim grobovima pri čemu su arhitektonski ostaci raskršteni. Već prema načinu ukopa jasno je da imamo stariji i mlađi horizont grobova. Usprkos pojedinačnim slučajevima preslojavanja grobova sasvim sigurno je postojao kontinuitet ukapanja između starijega i mlađega horizonta prema utvrđenom sistemu redova, a tome u prilog ide i tipologija grobnih nalaza. Širenjem sonde prema istoku primjećuje se opadanje u gustoći ukapanja, a primjetan je i smanjen broj grobova s nalazima. Što se tiče načina ukopa, najbrojniji su grobovi s ukopom u prostu zemljanu raku, a grobovi s grobnom arhitekturom javljaju se u sve većem broju kako se nekropola širi prema istoku i prema jugu. Također, iznad dva groba s arhitekturom kao vidljiva oznaka postavljene su ploče sanduci tipa stećaka. Potrebno je napomenuti kako je oko 500 m sjeverozapadno od lokaliteta uz aktualno katoličko groblje, kasnosrednjovjekovno groblje sa stećcima, pa će nam njihov međusobni odnos svakako pomoći u kronološkoj determinaciji istraživanog lokaliteta.¹⁴

Sl. 5. Starohrvatsko groblje na redove.

¹⁴ *Arheološki leksikon*, tom 3, 242 (22.127).

Svi kosturi su položeni na leđa s varijacijama u položaju ruku, najzastupljeniji su s rukama pruženim niz tijelo, ali prisutni su i s rukama položenim na prsa ili karlicu. Najvećim su dijelom orijentirani u pravcu istok - zapad, ali su otkriveni i grobovi orijentirani u pravcu sjever - jug, s glavom na jugu i nogama pruženim prema sjeveru. Dijelom dolazi do preslojavanja grobova različite orijentacije i to tako da grobovi orijentacije sjever - jug pripadaju starijem horizontu što je evidentno i kod grobnih nalaza. Oko 60 grobova je s nalazima, s tim da je u jednom grobu znalo biti više predmeta. Zastupljen je uglavnom nakit i to klasičan repertoar dalmatinsko-hrvatske kulture. Najbrojnije su naušnice i prstenje. Naušnice su zastupljene u više tipova i varijanti, zastupljena je gotovo potpuna tipologija naušnica dalmatinsko-hrvatskog kulturnog kruga: obične srebrne ili brončane karičice rastavljenih krajeva, karičice kod kojih se jedan kraj savija u kukicu, a drugi u petlju, jednojagodne naušnice glatkih jagoda, luksuzne jednojagodne naušnice s bradavičastim ispupčenjima, karičica s tri koljenca, trojagodne naušnice u tehnici filigrana i granulacije, naušnice naroskanog tipa i četverojagodne naušnice s ažuriranim jagodama. Prstenje je jednostavno, manje ukrašeno, ali uz obično imamo i prstenje s umetnutom staklenom pastom i prstenje ispletено od srebrne niti, a u jednom od grobova (G-60), nađeno je 5 ukrasnih aplika. U dva groba imamo novčiće, još su na obradi, ali su svakako srednjovjekovne pripadnosti i nije ni potrebno napominjati od kolike su nam važnosti. Posebnu pažnju zaslužuje par željeznih ostruga nađenih *in situ* unutar grobne cjeline groba G-1 (sl. 6), koje se na temelju tipoloških osobina okvirno datiraju od sredine 10. do sredine 11. st.,¹⁵ a kao kronološka determinacija u odnosu na njih važan nam je nalaz para željeznih ostruga nađenih *in situ* u grobu G-94. S obzirom na njihove stilsko-tipološke karakteristike, kao što je skretanje trna prema dolje i veći stupanj izvijanja krakova, ove se okvirno datiraju u vremenskom rasponu od sredine 12. do sredine 13. st.¹⁶

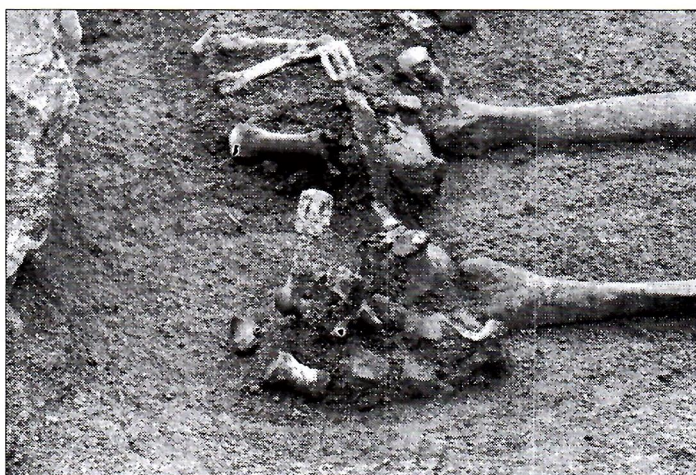
Najzanimljiviji nalaz jest željezna žlica za koju gotovo sasvim sigurno možemo reći da je euharistijska. Nađena je na lopaticama kostura u grobu G-12. Nedostatak priloga u pravom značenju, ukazuje na kristijanizaciju zajednice, nakit je dio nošnje, a kao takve možemo prihvatiti i ostruge,

¹⁵ M. MARIĆ, "Ranosrednjovjekovne ostruge iz Lištana kod Livna", *Starohrvatska prosvjeta* (dalje: *SHP*), III, svz., 30/2003., Split 2003., 177.

¹⁶ D. VRSALOVIĆ, "Kasnosrednjovjekovne ostruge u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu", *SHP*, III, svz., 8-9/1963, Split, 1963., 166; M. SIJARIĆ, "Kasnosrednjovjekovne mamuze iz zbirke Zemaljskog muzeja BiH", *GZM (A) N.S.* 48/49, Sarajevo 2001., 304.

sa žlicom iz groba G-12 nameće se pitanje priloga. Ova euharistijska žlica s obzirom na okolnosti nalaza predstavlja relativno rijedak prilog, prema dostupnoj literaturi to je prvi primjer nađen u grobu starohrvatske nekropole. Iako njihova upotreba u Katoličkoj Crkvi Zapada, općenito prestaje u 8. st., postoje argumenti kako su bile poznate i u razdoblju od 10. do 12. st., otkada je pričješćivanje posvećenim kruhom doista prevladavajuće u Zapadnoj Crkvi.¹⁷ Svakako s obzirom na žlicu iz Lištana možemo pretpostaviti da se euharistija pod obje prilike mogla zadržati u manjoj zajednici kao što je to bila ova u Lištanima, do 10. ili 11. st., jer općenito njihova upotreba u većim zajednicama prestaje sa sve masovnijom kristijanizacijom i njihovom masovnom upotrebom, ali ovoj temi svakako moramo se posvetiti opširnije i stručnije. U ovom slučaju potrebno je napomenuti da se pri obradi svakoga arheološkog predmeta moramo pitati što određeni predmet znači u određenom vremenu, prostoru i okruženju i ne smijemo rezultate s jednog nalazišta pod svaku cijenu prenijeti na posve druge situacije.

Sporadično, uglavnom ne vezano uz grobne cjeline nađeni su srednjovjekovni željezni noževi, vrhovi koplja, potkove i čavli.

Sl. 6. Par ranosrednjovjekovnih ostruga u grobu G-1.

¹⁷ V. MILOČIĆ, "Zuden spätkaiserzeitlichen und merowingischen Silberlöffeln, 49." *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1968.*, Berlin, 1970., 129-130; K. SIMONI, "Srebrna žlica iz Siska", *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* (dalje: VAMZ), 3. s., vol. XXI, Zagreb, 1988., 79-82.

Posebno otkriće na ovom lokalitetu je jedna od bočnih obložnih ploča u grobu G-21, na kojoj je uklesan staroslavenski natpis pisan hrvatskom ćirilicom. Tekst ne navodimo jer je na detaljnoj stručnoj obradi. Dosadašnji rezultati obrade samoga jezika ukazuju na 12. i 13. st. kada je takav jezik uobičajen u tekstovima, ali stilska posebnost teksta i elementi glagoljice na ovom natpisu ukazuju i na mogućnost ranijeg datiranja. Ipak, potrebna je detaljnija morfološka analiza, koja bi dala sigurnije zaključke o vremenu nastanka teksta. Radi se o visokoj klesarskoj kvaliteti i majstoru, koji je očito bio upoznat s pismom i vješt u tehnici klesanja.

Prilikom istraživanja groblja neposredno uz asfaltiranu cestu uočeno je da se groblje proteže i ispod nje (sl. 7), najvjerojatnije do ostataka sjeverne bazilike, koja svojim južnim temeljnim zidom vjerojatno ide ispod ceste, što nas navodi da u bližoj budućnosti razmišljamo o djelomičnom preusmjeravanju cestovnog pravca. Za sada u ovakvim situacijama fotografska i po mogućnosti tehnička dokumentacija pomaže nam u evidentiranju grobova.

Groblje smo istražili do recentnog suhozida na istočnom dijelu platoa. Nakon skidanja suhozida uočili smo da je ispod njega stariji suhozid, kako istraženi grobovi graniče s tim dijelom suhozida postavlja se pitanje je li taj zid predstavljao granicu u određenoj fazi ukapanja, što će nam pokazati rezultati daljnjih istraživanja.

Sl. 7. Srednjovjekovni grobovi uz profil ceste
(lokalitet presječen asfaltiranom cestom).

Tijek iskopavanja kroza sve četiri kampanje popraćen je tehničkom dokumentacijom i opsežnom fotodokumentacijom.¹⁸ Lokalitet je snimljen totalnom geodetskom stanicom, zahvaljujući geodetima općine Livno.¹⁹ Osteološki materijal iz kasnoantičkih i srednjovjekovnih grobova pomno je prikupljen i poslan na antropološku analizu.²⁰ Pokretni materijal smješten je u Franjevački muzej u Gorici - Livno, dok je veći dio metalnih nalaza na konzervatorsko-restauratorskoj obradi u Arheološkom muzeju u Zagrebu i Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, gdje je napravljena i restauracija keramičkih i staklenih nalaza.²¹ Dio arhitektonskih ostataka je konzerviran, dok je krsni zdenac i ostaci temelja memorije skupa s presvođenom grobnicom br. 4 privremeno zaštićeni od atmosferskih utjecaja dok se ne osiguraju uvjeti za konzervaciju i prezentaciju.

Zaključak

Dakle, iz dosadašnjih rezultata vidimo da se radi o kompleksnom lokalitetu s kontinuitetom kroz duže vremensko razdoblje. Brojni ulomci rimskih sepulkralnih spomenika indiciraju postojanje rimske nekropole, a samim tim i naselja u neposrednoj blizini lokaliteta. Kako smo već naveli, Bojanovski je na osnovu rekonstrukcije pravca Salonas - Servitii u *Itinerariumu Antonini* u Lištane s pravom locirao Pelvu, čemu u prilog idu i ovi najnoviji rezultati.

O počecima kršćanstva crkvena arhitektura nam predstavlja zapravo najznačajniji arheološki i povijesni izvor na ovom području, jer su pisani izvori minimalni. Livanjsko polje je slabo istraženo, Lištani - Podvornice jesu treći ranokršćanski lokalitet koji je sustavno istraživan, a brojni su pokazatelji koji ukazuju na još neistražene lokalitete. U Lištanima imamo dvije građevinske faze, sjeverna bazilika s bočnim aneksima (što bi daljnja

¹⁸ Crtači Željka Vrdoljak (FMGG Livno) i Miran Palčok (MHAS Split) izradili su svu potrebnu dokumentaciju. Terenski iskop obavljalo je u prosjeku 5 radnika, svima zahvaljujem na izvanrednoj suradnji.

¹⁹ Zbog izrazite susretljivosti zahvaljujem geodetima Mugdimu Brkiću (Braci), Jozi Rimcu i Jozi Semrenu.

²⁰ DR. M. ŠLAUS, "Rezultati antropološke analize ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Lištani - Podvornice kraj Livna", *Stručni izvještaj EP-52-01/02*, Zagreb, 2002.; "Rezultati antropološke analize ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Lištani - Podvornice", *Stručni izvještaj EP-77-03/04*, Zagreb, 2004.

²¹ Konzervaciju i restauraciju metalnih nalaza u Arheološkom muzeju u Zagrebu obavlja Damir Doračić, a u MHAS-u Split Marko Rogošić, koji je napravio i restauraciju keramičkih i staklenih posuda.

istraživanja na tom prostoru još trebala potvrditi), vjerojatno je nastala u 5. i 6. st., to je vrijeme intenzivnije kristijanizacije,²² dok južna bazilika u sklopu koje je krsni zdenac predstavlja raniju građevinu, pa je stoga možemo datirati u kraj 4. i početak 5. st. Kako na prostoru sjeverne bazilike nema srednjovjekovnih grobova, postoji mogućnost da je bila u sekundarnoj upotrebi i u razdoblju kada je srednjovjekovno groblje formirano ili su ostaci razrušene bazilike još uvijek bili vidljivi.

Oskudna pisana vrela iz ranosrednjovjekovnog razdoblja potkrepljuju bogati arheološki nalazi, pa nam je iz toga razloga od velikog značenja groblje u Lištanima, posebno kada uzmemo u obzir da nam je život ovoga kraja u vremenu koje smo obuhvatili nekropolom, relativno nepoznat. Svojim osnovnim karakteristikama, načinom pokopa i nalazima, pripada starohrvatskom groblju na redove. Pronađeni predmeti pripadaju standardnom materijalu starohrvatske materijalne kulture. Rezultati provedenih antropoloških analiza daju važne podatke o uvjetima života na nalazištu (ratarsko-stočarsko stanovništvo). To je svakako razdoblje u kojem se formiralo srednjovjekovno lice Livna i razvila mreža srednjovjekovnih naselja na području Livanjskog polja kao posljedica kolonizacije teritorija tadašnje livanjske županije.

Arheološka iskopavanja na ovom lokalitetu planiramo nastaviti kako bismo dobili odgovore na brojna pitanja koja nam se nameću i kako bi upotpunili sliku o životu na ovom kompleksnom lokalitetu, a sigurni smo i da će nam pružiti još vrijedne arheološke građe.²³

U posljednjoj fazi istraživanja potvrdili smo neke od pretpostavki, ali i došli do novih saznanja. U sljedećim kampanjama nastaviti ćemo istraživanje na ovogodišnji iskop, također ćemo se usredotočiti na zapadni rub sonde gdje očekujemo ostatke kojima bi se definirali ulazni prostori u ranokršćanske bazilike, kao i širenje starohrvatskog groblja u tom smjeru.

²² E. MARIN, "Sv. Vid, starokršćanska bazilika i krstionica Narone, srednovjekovno groblje, novovjekovna crkva", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (VAHD)*, svz. 87-89, Split, 1998., 17.

²³ Dosadašnja iskopavanja financirana su uz pomoć fondacije Američkog veleposlanstva u Sarajevu, Ivana i Josipa Rimca iz Lištana, Općinskog vijeća Livno i Federalnog ministarstva kulture i sporta u Sarajevu.

**SURVEY OF THE SO FAR RESULTS OF
ARHEOLOGICAL EXCAVATION IN LIŠTANI NEAR
LIVNO**

Summary

A condensed survey of systematical archeological excavation and their results on locality of Lištani - Podvornice is in text, in order to get the expert public familiar with the course of the so far discoveries that are made in four campaigns from 2001. until 2005. It is a complexed locality on which the life, through the longer time period in continuity from the time of roman antic to the middle age, is noted, and is in connection with the prehistory. With the numerous remains of the roman sepulcralic monuments which points out to the roman necropolis, the foundations of remaining of earlychristian complex with two basilics, baptismal well and vaulted graves, were discovered. Also, the middleaged old croatian grave-yard with so far 195 searched graves, was discovered.

Researches were completed with numerous movable stony, metal and glassy findings of roman, old christian and dalmatian - croatian, stylish - typological characteristics, confirming the importance and complexity of lo